

Problematika československo- -vaticánských vztahů v kontextu změn církevní politiky v období po velehradské pouti 1985 pohledem Státní bezpečnosti

► Jaroslav Šebek

Tato stať se snaží odpovědět na otázku, do jaké míry ovlivnila významná církevní událost, jakou bezesporu byla velehradská pouť v červenci 1985 k výročí 1100 let od smrti sv. Metoděje, jednání socialistického Československa se Svatým stolcem. Problematiku československo-vaticánských jednání současně zasazuje do širšího kontextu utváření strategií církevního milieu ve veřejném prostoru, a to především v českých zemích. Ve studii využívám především materiály z fondu Archivu bezpečnostních složek, které kombinuji s relevantními prameny z dalších fondů, mimo jiné i z dosud málo využitého fondu kardinála Tomáška v Národním archivu.

Problematiku církevních poměrů a jednání s Vatikánem sleduji primárně očima a na základě interpretační materiálů, které vyšly z provenience orgánů Státní bezpečnosti. Její závěry byly totiž předkládány nejvyšším stranickým grémiím a současně byly reflektovány také při rozhodování příslušných státních orgánů, které měly v gesci církevní politiku. Jako doklady jsem využil i způsob psaní některých oficiálních periodik, která se vzhledem k povaze své orientace na ideologická témata církevním otázkám věnovala. Zásadní a komplexní přehled vývoje jednání mezi československou a vaticánskou stranou publikoval ve své monografii Jaroslav Cuhra v roce 2001.¹ Ze slovenského pohledu se pak tématu jednání s Vatikánem věnovala nejnověji Emilia Hrabovec.²

Nesoustředím se tak pouze na materiály, které dokládají reagenční diplomatičtá jednání, ale pramennou základnu z Archivu bezpečnostních složek používám rovněž k doložení širšího církevně-političtého kontextu, v němž se tato jednání odehrávala. Vycházím přitom i z dosud nepřilíš využitých materiálů, které přibližují

1 CUHRA, Jaroslav. *Československo-vaticánská jednání 1968–1989*. Praha: USD AV ČR, 2001.

2 HRABOVEC, Emilia. *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vaticánskej východnej politiky 1962–89*. Bratislava: Lúč, 2017.

reakci Státní bezpečnosti na vzrůstající dynamiku uvnitř domácích církevních kruhů, jak to dokumentuje například projekt Desetiletí duchovní obnovy nebo petice organizovaná Augustinem Navrátilem, kterou v roce 1988 podepsalo více než půl milionu lidí. Vedle toho vycházím k dokreslení dobového oficiálního diskursu i z textů uveřejněných v oficiálních periodikách, která se výrazně zaměřovala na ideologická témata, do nichž byly řazeny i náboženské otázky.

Otázky vztahu československého socialistického státu k Vatikánu se vedle stranických a státních míst staly důležitou součástí agendy činnosti Státní bezpečnosti. Jak uvádí Jaroslav Cuhra, k otázkám československo-vatikánských vztahů se vyslovovalo Ministerstvo vnitra na různých úrovních. Důležitou složkou byly ve druhé polovině osmdesátých let zejména informace Správy kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli, která fungovala po reorganizaci struktur Federálního ministerstva vnitra v letech 1974–1988 jako X. správa SNB. Její analýzy a podklady byly předávány vedoucím orgánům strany i delegacím, které vedly jednání s vatikánskými představiteli.³ Tato doporučení orgánů Ministerstva vnitra ke způsobu vyjednávání se pak odrážela i v konkrétních krocích, které pak podnikalo jak nejvyšší stranické vedení, tak příslušná místa, jež se věnovala dozoru státu nad církvemi. Z hlediska kontrarozvědného působení vůči Vatikánu lze úkoly StB specifikovat na rovině analytické, na rovině agenturně-operativní a na rovině mezinárodní bezpečnostní spolupráce se státy východního bloku. Bezpečnostní složky se mimo jiné vyjadřovaly k osobnostem kandidátů navrhovaných na biskupská místa, stejně tak sledovaly členy vatikánských delegací při vyjednávání v Československu. Zvláště ve sledovaném období druhé poloviny osmdesátých let byla interakce s Vatikánem vnímána jako jedna z významných součástí politického boje na ideových platformách. K tomu samozřejmě přispívala i výrazná aktivizace církevního milieu, které dokázalo oslovovat i další vrstvy obyvatelstva.

Pro širší kontext problematiky je třeba připomenout, že ve druhé dekádě normalizační politiky se výrazným zlomem v kontaktech mezi československými místy a Vatikánem bezpochyby stal nástup papeže Jana Pavla II. do úřadu v říjnu 1978. Nová politika římské kurie vůči zemím východního bloku, a to včetně Československa, se utvářela na základě nových principů, které zohledňovaly skutečnost, že nová hlava katolické církve pocházela z Polska, tedy ze země moskevského bloku, a měla bezprostřední zkušenosti s perzekuční politikou vládnoucího režimu vůči katolické církvi. Papež při svém duchovně-politickém programu vycházel i z tradic polské lidové zbožnosti, mariánské úcty a masových poutí a formuloval program „revoluce vkleče“.⁴ Ten se pokoušel aplikovat i na další země socialistického bloku a samozřejmě také na západní společnost, a to v souvislosti s růstem sekulárních trendů a ústupem křesťanských náboženských rituálů. V rámci oslabení západních

3 CUHRA, Jaroslav, ref. 1, s. 230.

4 KEPEL, Gilles. *Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*. Brno: Atlantis, 1996, s. 79.

sekularizačních trendů byl však méně úspěšný. Papež Jan Pavel II. znal zároveň velmi dobře podmínky, v níž se nacházeli věřící v Československu, neboť byl již předtím v kontaktu s duchovními i biskupy. V roce 1974 se mimo jiné zúčastnil pohřbu kardinála Štěpána Trochty, který zemřel po vyčerpávající diskusi se severočeským krajským církevním tajemníkem Dlabalem. Papež zároveň hledal spojnice, které by propojovaly polský i český katolicismus. Také v souhrnném pohledu československé rozvědky byl příchod krakovského arcibiskupa vnímán jako zlomový moment. V osobě papeže Jana Pavla II. se totiž do čela univerzálního katolicismu dostal *silný, energický a svým způsobem cílevědomý člověk, který je dalek toho, aby sympatizoval se socialistickým zřízením.*⁵ Jedním z nejvýraznějších zásahů vatikánské politiky do československých církevních poměrů bylo vydání dokumentu Kongregace pro kněžství „*Quidam episcopi*“ v březnu 1982, který zakazoval kněžím účast v politicky motivovaných sdruženích. Interpretace dokumentu byla pak vztažena i na účast katolických duchovních v Československu v rámci jejich prorežimní organizace Sdružení katolických duchovních – *Pacem in terris* (SKD-PiT), jež se etablovala v roce 1971. Vzápětí došlo k podstatnému oslabení pozic SKD-PiT mezi duchovenstvem a členská základna byla v převážné míře tvořena duchovními ve vyšších věkových kategoriích.⁶ Vydání dokumentu tak výrazně přispělo k vyjasnění pozic jak mezi episkopátem a zástupci SKD-PiT, tak zejména uvnitř katolického kléru. Nyní bylo možné snadněji odmítnout nátlak na vstup do tohoto sdružení s poukazem, že nemá podporu Svatého stolce. Představitelé SKD-PiT tak podle názoru exilového časopisu *Studie* chtěli formálně deklarovat svou oddanost papeži, ale *všude tam, kde by mohly pokyny nebo výroky Svatého stolce nějak rušit úřední církevní politiku pražského režimu, a nejen tam ve svých vyjádřeních stát na straně moci, jež je chrání, nanejvýš bude o takových výrocih „Vatikánu“ poslušně mlčet.*⁷

V materiálu X. správy z prosince 1982 se pak v souvislosti s odsouzením prorežimního kněžského uskupení uvádí, že po nástupu polského kardinála Wojtyły do funkce papeže *jsou zaznamenávány narůstající snahy vnějšího i vnitřního nepřítel o aktivizaci katolických církevních sil v ČSSR. Jejich cílem je nejen religiozita prosazovaná na všech stupních působení římskokatolické církve, ale i její sjednocování k postupnému vytváření podmínek umožňujících nastolování požadavků za změny v politickém postavení kléru jak v ČSSR, tak i v ostatních ZSS.*⁸ Autoři této zprávy uváděli

5 ABS, OS 10442-166_3-4, objektový svazek Vládce – výpis z plánu práce na rok 1980, Praha 29. 12. 1979.

6 BALÍK, Stanislav; HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–89*. Brno: CDK, 2007, s. 142–143.

7 RABAS, Josef. K církevnímu vývoji v Československu. *Aspekty a perspektivy. Studie* 93–94/1984, s. 220.

8 ABS, f. Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli [X. správa] (dále jen A 36), inv. j. 785, Nepřátelská činnost Vatikánu vůči ČSSR a ostatním ZSS, informace X. správy SNB, Praha 17. 12. 1982.

v dobové rétorice, že v *podvrátném působení vůči ČSSR uplatňuje Vatikán všechny dostupné prostředky, počínaje přímými vlivy papeže na katolickou hierarchii přes zneužívání cest jeho emisarů na čs. území, soustavné zaslání ideodiverzní literatury, stupňované agresivní vysílání radia Vatikán v intencích tzv. náboženských svobod a lidských práv a konče podporou na čs. území operující „nelegální církve“, rovněž dotované z kapitalistického zahraničí.*⁹ Snaha o eliminaci prorežimních struktur duchovenstva pak byla ve zprávě označena za *záměr Vatikánu narušit jednotu vlasteneckých katolických kněží, dosáhnout jejich postupné likvidace a na druhé straně pak posílení reaktivních pozic všech vatikánských stoupců, včetně nelegální církve a laického apoštolátu, stojících proti státní církevní politice v ČSSR.*¹⁰ Státní správa se pak snažila za vydatného přispění bezpečnostních složek o vyvolání rozporů uvnitř domácích katolických kruhů a pokoušela se argumentovat i údajnými disonancemi, které hledala v samotném Vatikánu, a to mezi tzv. konfrontačním kursem papeže Jana Pavla II. a realistickým vystupováním státního sekretáře Casarolih, jenž zosobňoval vatikánskou východní politiku už od šedesátých let. Z domácích církevních aktérů se terčem hlavních ataků stal především kardinál Tomášek za tzv. nerealistický a subjektivní přístup, který brání řešení důležitých církevních otázek.¹¹

Vatikán si však v debatě s československými místy sliboval určitý posun od změny ve vedení Sekretariátu pro věci církevní při federálním Úřadu vlády, kdy dogmatického Karla Hružu vystřídal Vladimír Janků. Ten byl vnímán jako člověk s diplomatickými zkušenostmi, který může celkovou situaci na poli vyjednávání s Vatikánem poněkud zlepšit. Předpoklad Vatikánu, že politika nového vedoucího sekretariátu bude více realistická, se naplnil jen zčásti, neboť Janků v rozhovoru pro italský časopis „Il Regno“ na podzim 1983 zopakoval stará klišé o Vatikánu jako nástroji západní imperialistické politiky zacílené na destabilizaci situace v Československu a neváhal při tom i veřejně rozlišovat mezi rozumnějšími diplomaty a útočným papežem.¹² Rozhovor rovněž potvrdil velké rozladění státních úřadů ze jmenování dvou biskupů, kteří byli pověřeni pastorační Čechů a Slováků v exilu – Jaroslava Škarvady a Dominika Hrušovského, kteří přijali svěcení 6. ledna 1983. Tento krok dodal do československých oficiálních médií další propagandistickou municí proti vatikánské politice. Ve výčtu obvinění nových biskupů, kteří byli označováni za emigranty, *jimž se nenávidí k bývalé vlasti stala profesí*, se jejich pozornost soustředila především na slovenského duchovního Dominika Hrušovského, jehož činnost byla dávana do souvislosti s ožívováním klerofašistických tendencí a obhajobou činnosti Jozefa Tisa.¹³ Naproti tomu jmenování Jaroslava Škarvady, blízkého spolupracovníka kardinála Berana v jeho římském exilu, který se stal titulárním biskupem

9 Tamtéž.

10 Tamtéž.

11 CUHRA, Jaroslav, ref. 1, s. 147.

12 HRABOVEC, Emilia, ref. 2, s. 372.

13 DOLEŽAL, Václav. Provakace Vatikánu. *Rudé právo*, 63 (86), č. 17, 21. 1. 1983, s. 4.

litomyšlským, bylo chápáno jako provokace vůči husitským a obrozeným tradicím tohoto východočeského města. Kritika nově jmenovaných biskupů byla současně interpretována i směrem k církevnímu odsouzení činnosti SKD-PiT. Noví biskupové byli řazeni po bok dalších soků loajálního duchovenstva: *Část církevní hierarchie v Římě a několik odrodilců u nás se znovu pokoušejí zastavit dějiny. Tito „přátelé lidu“ se zapojují do štvanic proti skutečným křesťanům, kteří ochraňují a pomáhají upevňovat hodnoty vpravdě všelidské – mír, pokojnou práci a svobodu důstojnou člověka XX. století. Dostává se jim povzbuzení z nejvyšších vatikánských míst. Ve Vatikánu se dokonce rozhodli k dalšímu kroku, a to vysvětit dva emigrantské kněze na biskupy [...] s posláním, aby duchovně pečovali o české a slovenské emigranty.*¹⁴ V proticírkevní propagandistické kampani se kladl důraz také na vyličení proměnlivosti vatikánského protivníka, protože politika Jana Pavla II. se stavěla do kontrapozice s předchozí linií, uplatňovanou za Jana XXIII. a Pavla VI. Vatikán za polského papeže byl definován jako součást reaganovského protisocialistického tažení.

Navzdory radikální rétorice se však v československém přístupu začala projevat určitá změna kurzu. Prvním průlomem v zablokovaných jednáních byla návštěva ministra zahraničí Chňoupkova v Římě v prosinci 1983, v jejímž rámci se setkal jak s papežem Janem Pavlem II., tak se státním tajemníkem Casarolim. Československý ministr mimo jiné poděkoval papeži za poskytnutou humanitární pomoc při osvobození části československých občanů unesených protivládní skupinou UNITA v Angole. Papež ho současně ujistil, že bude pokračovat v úsilí za návrat i zbývajících unesených zpět do vlasti. Současně však hlava katolické církve připomněla, že československá církevní politika je na rozdíl od jiných socialistických států méně přizpůsobivá vývoji.¹⁵ Chňoupkova návštěva do určité míry odblokovala vzájemné vztahy a na přelomu února a března v roce 1984 se uskutečnily další rozhovory mezi vatikánskými diplomaty v čele s Luigim Poggim a zástupci československé vlády. Setkání se uskutečnilo ve vládní vile v Sezimově Ústí a žádné nové výsledky nepřineslo. Pozice obou stran zůstaly vyhraněné a k výraznějším posunům nedošlo, československá strana odmítala jednat o požadavcích Vatikánu ke zlepšení situace církve, dokud Svätý stolec nezmění svoje pozice k prorežimním církevním strukturám.¹⁶

Do vztahů mezi československým režimem a Vatikánem však významně zasáhly také diskuse o interpretaci významu a odkazu cyrilometodějské misie na Velkou Moravu, a to u příležitosti výročí 1100 let od smrti sv. Metoděje, které se připomínalo v roce 1985. Jednou z hlavních otázek, diskutovaných ještě před začátkem jubilejního roku sv. Metoděje, který byl zahájen 2. prosince 1984, se stal možný příjezd hlavy

14 HRŮZA, Karel. Křižácké tažení proti míru a spolupráci. *Tribuna*, 15, č. 13, 30. 3. 1983, s. 8.

15 NA Praha, KSČ-ÚV-02/1, Praha – předsednictvo 1981–86, P 92/83, k informaci-b.7, 92. schůze předsednictva ÚV KSČ 16. 12. 1983.

16 HRABOVEC, Emilia, ref. 2, s. 375; ABS, A 36-808, informace o jednání vatikánské delegace v ČSSR; NA Praha, KSČ-ÚV-02/1, Praha – předsednictvo 1981–86, P100/84, b. 9, 100. schůze předsednictva ÚV KSČ 9. 3. 1984, zpráva o konzultativním setkání s delegací Vatikánu.

katolické církve na tyto festivity, neboť kardinál František Tomášek zaslal Janu Pavlovi II. pozvání k návštěvě Velehradu a papež se vyjádřil vstřícně. Stranické i bezpečnostní orgány měly obavu z negativních dopadů papežovy návštěvy na situaci u nás. Byly si vědomy toho, jak silně rezonovala papežova návštěva v roce 1979 v Polsku. Podrážděně reagovala také státní správa a 24. května 1984 se musel kardinál Tomášek dostavit k pohovoru s ministrem kultury ČSR Milanem Klusákem.¹⁷ Vládní stanovisko následně jednoznačně podpořil banskobystrický biskup Jozef Feranec, jenž byl aktivní součástí prorežimních duchovenských struktur. Achille Silvestrini, vysoký vatikánský diplomat, předal pak dne 26. února 1985 československému velvyslanci v Římě osobní dopis papeže Jana Pavla II. adresovaný prezidentu Husákovi, který byl datován 14. února 1985. Papež v něm shrnoval požadavky na zlepšení církevně-politické situace v Československu. Jako určitou anomálii vnímal papež skutečnost, že zde působí pouze pět biskupů a všichni jsou již ve stáří nad sedmdesát let, přičemž někteří překročili hranici osmdesáti let (podle kanonických předpisů byla přitom hranice k odchodu biskupa do důchodu po II. vatikánském koncilu stanovena na sedmdesát pět let). Papež recipoval neutěšený personální stav československého episkopátu jako jeden z nejhorších i ve srovnání se situací v ostatních socialistických zemích a podle něj to dokazovalo *mimořádnou závažnost, do níž se dostala situace týkající se církevní hierarchie v Československu na stupni, s nímž se nesetkáváme v jiných zemích se socialistickým režimem, ale které nevidíme ani ve třetím světě, kde došlo k evangelizaci nedávno, [...] dokonce u malých národů má každá diecéze svého vlastního biskupa.*¹⁸

Problémy vyvstaly i se samotnou přípravou cyrilometodějské festivity, k níž chtěly zaujmout stanovisko nejen církevní kruhy, ale i mocenské struktury. S budováním hegemonního postavení komunistického režimu totiž souvisela i snaha ingerovat do záležitostí spojených posvátnem v tom smyslu, aby předchozí sakralitu náboženských tradic substituovala poúnorová moc svými „posvátnými“ ideologickými rituály. Odkazy i na cyrilometodějskou misii v padesátých letech, samozřejmě interpretovanou především státně-politicky a kulturně, nikoli tedy nábožensky, měly sehrát stvrzující a legitimizační roli pro etablovanou komunistickou moc, která sama sebe interpretovala jako vrchol pyramidy všech zásadních událostí minulosti. Na rozdíl od roku 1950, kdy komunistický režim zrežíroval právě na Velehradě akci vedoucí k oficiálnímu zformování prorežimních kolaborujících struktur duchovenstva, se tentokrát podobná aktivita stranickému a státnímu vedení zcela vymkla z rukou. Samotné náboženské pouti, která se uskutečnila 7. července 1985, sice předcházelo politické shromáždění, které mělo začlenit příběh soluňských bratří do tehdejší velkolepě pojaté připomínky čtyřiceti let od osvobození Československa, pokus

17 ABS, A 36, inv. j. 852, záznam o pohovoru s Františkem Tomáškem z 24. 5. 1984 na ministerstvu kultury ČSR ve věci pozvání papeže do ČSSR.

18 NA Praha, fond ÚV KSČ, Kancelář Gustava Husáka, kart. 297, Církev, opis dopisu Jana Pavla II. G. Husákovi ze 14. 2. 1985.

o dezinterpretace cyrilometodějského odkazu však vyvolal ve shromáždění, kde bylo přítomno až 200 000 lidí, vlnu nevole a zástupy účastníků spontánně požadovaly uvolnění státního dozoru nad církvemi. Přítomní představitelé režimu i církevních elit se tak stali svědky největšího protikomunistického vystoupení od demonstrací k prvnímu výročí vpádu armád Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1969 a současně se Tomášek dočkal obrovských ovací, které byly důkazem, že za ním věřící skutečně stojí a není sám voják v poli, jak ho líčila režimní propaganda. Metaforicky lze velehradskou pouť shrnout tak, že „mlčící“ církev promluvila. Fenomén postupného propojení oficiálních a neoficiálních struktur na církevní úrovni, který se projevil významně právě v roce 1985, předznamenával i utvrzování součinnosti mezi církevním a občanským disentem, jež se rozvinula především ve druhé polovině osmdesátých let. Velehradská pouť a její následná recepce se stala významným přelomem v utváření nových strategií uvnitř církevních kruhů.

Tyto proměny se dotkly i vyjednávání československé vlády a Vatikánu, které zaznamenalo další posun v podobě účasti druhého nejvyššího představitele na církevních slavnostech na Velehradě. Papežskou delegaci, která do Prahy přicestovala 5. července 1985, tak tvořili legát státní tajemník Agostino Casaroli, jeho sekretář Mons. Luigi Celata, Mons. Luigi Poggi, jenž se věnoval ve Státním sekretariátu problematice Polska, ale rovněž dlouhodobě vyjednával o situaci československých katolíků, a zástupci českého i slovenského kléru, pracovník Státního sekretariátu Jan Bukovský a Josef Laštovica, který působil v Kongregaci pro zasvěcený život. Casaroliho přijal hned po příletu do Prahy prezident Gustáv Husák a následně se Casaroli setkal ještě s místopředsedou federální vlády Matejem Lúčanem, do jehož kompetence spadala také církevní problematika. Doufal, že Husák může dát do pohybu stojaté vody ve vztazích stát–církev. První část vzájemného rozhovoru se z pohledu vatikánského zástupce pohybovala v tématech obvyklých při setkáních s reprezentanty komunistických států a Svatého stolce: mír, odzbrojení, mezinárodní spolupráce, to všechno tak trochu všeobecně a ze strany prezidenta v tradičním souznění se sovětskou vizí těchto problémů.¹⁹ Ve druhé části rozhovoru však Casaroli potvrdil nekompromisní stanoviska Svatého stolce vůči činnosti SKD-PiT s tím, že by nebyla schválena nominace žádného kandidáta, který by byl jeho exponentem. Husák se však kategoricky postavil proti kanonickému šetření, jaké navrhoval vatikánský státní tajemník.

Stranický tisk se však navzdory vzájemným disonancím vyjádřil poměrně vstřícně k faktu, že přijel druhý nejvyšší muž Vatikánu. Komunistický funkcionář Evžen Erban například v týdeníku *Tvorba* zmínil, že *navštěva papežského legáta byla – zvláště jeho jednání s prezidentem republiky – svým způsobem mimořádná událost už vzhledem k tomu, že v minulosti naší vlasti byly tyto návštěvy vzácné a ne každá z nich končila smírně.*²⁰ Zpráva z předsednictva ÚV KSČ pak 21. srpna 1985 jasně

19 CASAROLI, Agostino. *Trýzeň trpělivosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 176.

20 ERBAN, Evžen. Náboženství a socialismus. *Tvorba*, č. 35, 28. 8. 1985, s. 4.

uváděla, že pokud bude ze strany Vatikánu ochota odvolat tři biskupy, kteří se zdáli nejméně přizpůsobiví, přistoupí československá místa na jmenování tří sídelních biskupů pro tyto diecéze.²¹ Státní úřady však v podstatě žádný výraznější krok směrem k pokračování dialogu s Vatikánem nepodnikaly a stagnující stav trval prakticky až do podzimu 1987. V roce 1986 postavil Jan Pavel II. nového člověka i na klíčový post východní diplomacie a nástupcem nuncia se zvláštním posláním a vedoucím delegace Svatého stolce pro stálé pracovní kontakty s Polskem, kterým byl dosud Luigi Poggi, se stal Wojtyłaův blízký člověk, zkušený diplomat Francesco Colasuonno, který byl oproti svému předchůdci přece jen přímočařejší.²² Ten se stal také důležitou postavou pro další vyjednávání o situaci katolické církve v Československu.

Výrazně se měnila i domácí vnitrocírkevní strategie, a to směrem k tomu, aby byl hlas církve ve veřejném prostoru mnohem více slyšet. Období po velehradské pouti se tak vyznačovalo zřetelnou tendencí dalšího oživení různorodých církevních aktivit. Definování nové pozice církevních struktur si podrobně všímá i zpráva Státní bezpečnosti, když mezi hlavní nové tendence řadí sebepojetí církve jako jediné reálné, organizované a relativně nezávislé politické síly, o níž se musí opírat přirozené spojenectví protisocialistických sil při obraně lidských práv.²³

Názorný příklad skýtá například i Tomášková konfrontace s ideologickým rámcem režimu, k níž došlo již bezprostředně po „Velehradu 1985“. Ostře totiž protestoval proti tónu článku vedoucího ideologického oddělení ÚV KSČ Vasilu Bejdy v časopise *Otázky míru a socialismu*. Bejdův text vyzněl v duchu oficiálního diskurzu, jak se o církevních otázkách psalo v této době ve stranickém tisku. Nejprve se obsáhle věnoval aktuálním otázkám vatikánské politiky, kdy kritizoval fakt, že stále častěji vystupuje na straně „reakčních sil“. Poměrně častým argumentem napadajícím papežské aktivity bylo kritické vymezení Jana Pavla II. vůči tzv. teologii osvobození. Její zastánci z řad latinskoamerických duchovních se snažili reagovat formulací tohoto teologického směru na neutěšené sociální podmínky na kontinentu a někteří z nich se nebránili ani revolučnímu řešení. Zastánci teologie osvobození patřili také k vůdčí politické elitě v tehdy „spřátelené“ Nikaragui po pádu somozovské diktatury v roce 1979, například ministr zahraničí Miguel d'Escoto Brockmann, ministr kultury Ernesto Cardenal či jeho bratr, ministr školství Fernando Cardenal. Všichni tři se dostali do sporu s papežem Janem Pavlem II., který je suspendoval z kněžské služby (jejich laicizaci zrušil současný papež František). Tohoto konfliktu využívala i československá komunistická propaganda k vytváření obrazu Vatikánu jako zastávce pravice politiky v tzv. třetím světě a zájmů amerického imperialismu. Bejda současně soustředil pozornost na ideologické kampaně, jež se snaží věřící a církve využít v boji proti socialistickému zřízení, když předchozí propagandistické akce Západu

21 CUHRA, Jaroslav, ref. 1, s. 177.

22 HRABOVEC, Emilia, ref. 2, s. 405.

23 ABS, A 36, inv. j. 505, rozbor současných tendencí vnitřního protivníka, Praha 10. 4. 1988.

selhaly.²⁴ Právě vůči těmto pasážím Bejdova článku se Tomášek rozhodně ohradil.²⁵ Polemizoval však i s jeho názory na „středověký přístup církve“ k otázkám potratu apod. V dopise redakci uvedeného časopisu současně zdůraznil, že úkolem církve není vytvářet politickou opozici, ale evangelijně působit v pastoraci.²⁶ Poukázal také na to, že stát se pokoušel dodat žádoucí politickou indoktrinaci i velehradské pouti. Podle Tomáška mimo jiné i to usvědčovalo Bejdu z *nesprávnosti jeho tvrzení, že československý stát se nevměšuje do záležitostí církví a přísně respektuje jejich vnitřní zásady a normy.*²⁷ Zopakoval i své dřívější výhrady vůči porušování náboženské svobody v Československu.

Velký úspěch velehradské poutě režimní kruhy zaskočil. Československá bezpečnost s obavami sledovala fakt, že se začala úzce propojovat činnost tzv. podzemní a oficiální církve. Jednotící prvek, který obě součásti církve propojoval, představovalo podle analýz X. správy SNB teologické a politické řízení ze strany Vatikánu. Po oficiální linii usiloval Vatikán o předkládání požadavků směřujících k posílení pozic římskokatolické církve a po neoficiální linii využíval existence nelegální církve k vyvolávání různých nátlakových akcí na orgány státní správy, a to i podporou československé hierarchie i emigrace. V této formě politiky viděl režim ohrožení socialistického charakteru státu a také tendenci k odbourání vlivu státu na církve: *vatikánská dlouhodobá politika vůči ČSSR sleduje cíl nejen všestranně aktivizovat katolicismus, posílit jeho pozice, ale především vymanit církve z jakéhokoliv vlivu státu, přeměnit ji pod svým výlučným vedením v politický nástroj proti socialismu a uplatnit tzv. polský model.*²⁸ Negativně byla vnímána skutečnost, že se papež Jan Pavel II. snažil stále aktivně rozvíjet politickou dimenzi svého úřadu a usiloval o to, učinit z Vatikánu a katolické církve sílu, jež *bez ohledu na formální zdůrazňování své apolitičnosti má získat výrazný podíl na řešení i těch nejdůležitějších mezinárodních otázek a stát se tak nepominutelným vlivovým partnerem zejména v jednání Východ–Západ.*²⁹ Státobezpečnostní struktury při eliminaci církevních aktivit spoléhaly tehdy zejména na agenturní síť v oficiálním vedení církví v Československu, které přispívalo k tomu, že se dařilo čelit větším politickým aktivitám.

24 BEJDA, Vasil. Kam jde Vatikán? *Otázky míru a socialismu* 9/1985, s. 79.

25 ABS, f. A 36, inv. j. 1164, denní informace S StB Praha leden–červen 1986, denní informace o operativní situaci v hlavním městě Praha a Středočeském kraji, Praha 20. 1. 1986.

26 NA Praha, f. MK ČSR, SPVC, kart. 129, opis dopisu kardinála Tomáška redakci časopisu *Otázky míru a socialismu*, Praha 2. 11. 1985.

27 Tamtéž.

28 ABS, A 36, inv. j. 981, rozbor výsledků činnosti orgánů SNB v boji proti nepřátelské činnosti reakční církevní hierarchie, včetně nelegálních struktur římskokatolické církve, usilujících narušovat státní církevní politiku, 1986.

29 ABS, A 36, inv. j. 969, informace z 5. odboru X. správy SNB za rok 1986, informace k vývoji tzv. vatikánské východní politiky, Praha 27. 12. 1986.

Váženým problémem, jímž se Tomášek zabýval, představoval i nedostatek duchovních především v českých diecézích. Proto v květnu 1987 zaslal apelativní dopis na Sekretariát pro věci církevní, kde vyzýval k opětovnému obnovení činnosti teologické fakulty v Olomouci. Poukazoval na šetření, které se provedlo ve všech biskupstvích v ČSSR v roce 1983. Z něho vyplynulo, že v celkovém počtu 4 336 farností v českých zemích (tedy ČSR) působilo jen 3 092 kněží. K obsazení uprázdněných farností tedy chybělo celkem 1 244 kněží, přičemž počet potřebných duchovních se dále zvyšoval. Na Slovensku byla podle Tomáška situace mnohem příznivější, protože v roce 1983 zde bylo 1 330 farností a v nich bylo činných 1390 kněží. Na základě této disproporce Tomášek argumentačně odkazoval na nedostatečnost existence jediné fakulty v ČSR v Litoměřicích.³⁰

Na pozadí rozšiřování činnosti na domácím církevním poli a zároveň rostoucího znepokojení československých úřadů z politizující aktivity Vatikánu se v roce 1987 znovu otevřela otázka nedostatku biskupů, především v českých zemích. Papež Jan Pavel II. totiž ve svém projevu ke kardinálu Tomáškovi u příležitosti návštěvy „ad limina“ označil za hlavní problémy církve v českých zemích nedostatečné obsazení diecézí biskupy a také nedostatek kněží a jejich vysoký věk, což podle něj způsobovalo skutečnost, že *samy semináře nezávisěji plně na vašich rozhodnutích*.³¹ Rovněž státní místa přiznávala problém ve skutečnosti, že diecéze jsou obsazeny kapitulními vikáři, jejichž pravomoci jsou z církevního hlediska značně omezeny, a jediným biskupem v ČSR je pražský metropolita 89letý kardinál František Tomášek.³² Kulisy pro další vyjednávání mezi československými zástupci a vatikánskými diplomaty tvořila velmi výrazná aktivizace katolického prostředí, která se projevila zcela konkrétně i formulací nových projektů, které svým dopadem a významem překračovaly jen úzký rámec církevních hranic. V této době se objevily zejména dva fenomény, které dokládaly dynamiku uvnitř katolického milieu. Prvním z nich byla výrazná aktivizace poutní činnosti zejména na Slovensku, což také při setkání s kardinálem Tomáškem ocenila i hlava katolické církve.³³ Náboženské poutě na Slovensku se skutečně stávaly masovou záležitostí s význačným přesahem do veřejného prostoru. Lze říci, že v tomto momentu se charakteristika slovenské církve typologicky blížila modelu církve polské, kde hrála masová shromáždění věřících velmi podstatnou úlohu při identifikaci víry a národa a zároveň byla prostředkem k vyjádření nespokojenosti s mocenskými praktikami státu. Obavy z dopadů početně velmi navštívených poutí

30 NA Praha, f. František Tomášek, XXI. oddíl, kart. 2, dopis Františka Tomáška na Sekretariát pro věci církevní při MK ČSR, Praha 2. 5. 1987.

31 NA Praha, f. František Tomášek, XI. oddíl, kart. 6, projev Svatého Otce k Jeho Eminenci kard. Františku Tomáškovi, arcibiskupu pražskému, při návštěvě „ad limina Apostolorum“ 28. 9. 1987.

32 NA Praha, f. MK ČSR – SPVC, kart. 134, důvodová zpráva ke jmenování dvou pražských světicích biskupů v roce 1988.

33 Tamtéž.

vedly k tomu, že v květnu 1987 byly vypracovány metodické pokyny, jak je ze strany režimních složek lépe eliminovat, a to především na Slovensku. Účast na slovenských poutních místech měla navzdory restriktivním opatřením stoupající tendenci, když se například jedné z hlavních poutí do Levoče v roce 1986 účastnilo podle oficiálních údajů 67 000 lidí a v roce 1987 již 100 000, do Gaboltova připutovalo 13 000 lidí v roce 1986 a o 9 000 více o rok později.³⁴ Ke zvýšené návštěvnosti poutních slavností významně přispělo také vyhlášení Mariánského roku v roce 1987 papežem Janem Pavlem II.³⁵

Vedle intenzivního rozvíjení mariánské poutní tradice hrálo v utváření církevních strategií významnou roli i připomínání dalších světců. Ve druhé polovině osmdesátých let dospěla ke svému závěru snaha o kanonizaci Anežky Přemyslovny. Kardinál Tomášek byl přesvědčen, že k završení procesu svatořečení dojde již v roce 1987. Proto opět plánoval možnost realizace návštěvy papeže v Československu. Vedle toho se začala také ve druhé polovině osmdesátých let nově strukturovat organizace neoficiální církve. Podle Tomáše Halíka se začalo společenství neoficiální církve, především v Praze, neformálně dělit na několik pracovních skupin, z nichž nejdůležitější nesla krycí název Senior, aby se odlišila od studijního semináře mladých teologů. Senior se pak stal neoficiálním štábem církevního oživení před rokem 1989, kam docházeli i oba pozdější kardinálové Dominik Duka a Miloslav Vlk.³⁶ Jak vyplývá ze zprávy Státní bezpečnosti, příkládala se tomuto uskupení významná úloha při řízení církve u nás, jelikož měla svou koordinační roli substituovat chybějící biskupy v diecézích.³⁷ Státní bezpečnost konstatovala, že *situace je provázena zvýšeným úsilím formovat akceschopnost nelegální církve s cílem vytvářet stálý politický nátlak vůči státním orgánům. Příznačným rysem je skutečnost, že soudobé požadavky klerikálních sil jsou ve svém obsahu za rámec požadavků předkládaných státním orgánům kontrarevolučními seskupeními v roce 1968. V celém komplexu směřují k dosažení úplné odluky církve od státu a zajištění nekontrolovatelné činnosti, která by na jedné straně umožnila vytvořit masovější základnu katolicismu a na druhé straně vyústila v aktivní zasahování do politiky československého státu z vnitřních pozic.*³⁸

Ke konkrétním projektům synergického propojení jednotlivých církevních skupin tak lze počítat pastorační iniciativu „Desetiletí duchovní obnovy“. K hlavním

34 ABS, A 36, inv. j. 982, zhodnocení operativní situace o stavu plnění úkolů proti nepřátelské činnosti na úseku reakčního kléru a nelegální církve, 1988.

35 BLEHOVA, Beata. *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*. Wien: LiT Verlag, 2006, s. 122.

36 HALÍK, Tomáš. *To že byl život? Z podzemní církve do labyrintu svobody*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 135.

37 ABS, A 36, inv. j. 1166, denní informace ze Správy StB Praha (leden–duben 1987), informace o zasedání tzv. „Senior klubu“ z 13. 1. 1987.

38 ABS, A 36, inv. j. 501, informace k vývojovým tendencím v prostředí vnitřního protivníka a k protispolečenské aktivitě katolické církve, Praha 16. 12. 1987.

tvůrcům jsou řazeni zejména Tomáš Halík a Petr Pítha. Podle jejich záměru byl každý rok věnován konkrétnímu světci či světcům, kteří měli vztah k českým zemím, a s jeho nebo jejich připomínkou byla spojena jedna společenská oblast, kterou bylo potřeba zlepšit. Inspirace našli organizátoři v přípravách milénia přijetí polského křesťanství v šedesátých letech, jež tehdy organizoval především Stefan Wyszyński a bylo připravováno také v součinnosti s berlínským biskupem Joachimem Meisnerem. Meisner byl Halíkův světitel a ze své pozice berlínského biskupa se stal jedním z mostů mezi církví v Československu a Vatikánem. Záměrem bylo, aby se tato idea stala sjednocujícím konstruktem oficiální i neoficiální církve a základem jejich vzájemného užšího propojení. Mělo tak být dosaženo větší veřejné prezentace církve. Desetiletí se koncentrovalo na rovinu sebezdokonalování jednotlivce, ale svými dopady mělo přispět k duchovnímu ozdravení i ve společenském měřítku. Podle plánů církevních organizátorů mělo být přípravou na velké křesťanské jubileum roku 2000 a stát se *velkou duchovní rekolekcí, v níž se máme zamyslet nad smyslem našich dějin a národních tradic, smířit a zhojit staré jizvy a viny, zvážit, které hodnoty nám mohou být oporou pro budoucnost.*³⁹ Na obnovný charakter Desetiletí upozorňuje také analytický materiál ze Sekretariátu pro věci církevní MK ČSR: *Vlastním cílem je však pomoci moderní práci s věřícími, restaurováním starých a vytvářením nových tradic, poskytnutím jakési transfuze církevním slavnostem a poutím [...], hledáním nových, pro věřící zajímavých forem liturgické činnosti (z roku Písma přetrvávají biblické hodiny, novény, různé adorace, kytarové koncerty), probudit ve věřících nové vazby na církevní život a zároveň poskytnout nevěřícím nové zajímavé impulsy pro jejich případnou konverzi.*⁴⁰ Materiál následně dochází k závěru, že se jedná o snahu *deklarovat masovost intenzivního náboženského života a sílu věřících v naší společnosti, což odpovídá vatikánské koncepci evangelizace Evropy.*⁴¹ Myšlenky projektu Desetiletí byl nakloněn i papež Jan Pavel II., k němuž se tyto informace dostaly v létě 1987. O projektu ho zároveň detailněji informoval kardinál Tomášek poté, co se v Římě účastnil již zmíněné návštěvy ad limina.⁴²

Zmíněné faktory, tedy deklarovaná nespokojenost Vatikánu s personálním stavem episkopátu v Československu a činorodost katolických kruhů, se staly podnětem k obnovení vzájemných jednání. Bezprostředním důvodem však byla úmrtí dvou biskupů krátce po sobě, která neúnosný stav ve sboru ordinářů ještě prohloubila. Nejprve zemřel 13. listopadu 1987 apoštolský administrátor trnavské arcidiecéze Július Gábriš a následně 30. listopadu biskup Josef Vrana, apoštolský administrátor olomoucké arcidiecéze. V Trnavě navíc vznikla pro stát nepříznivá situace, neboť

39 NA Praha, f. František Tomášek, IX. oddíl, kart. 1, Úvod do vojtěšského desetiletí, jeho poslání a náplň, 1987.

40 NA Praha, f. MK ČSR – SPVC, kart. 1, Církevně-politická situace, 1987.

41 Tamtéž.

42 ABS, A 36, inv. j. 1167, týdenní informace Správy StB Praha (duben–říjen 1987), informace TS o projektu, srpen 1987.

Gábriš se snažil předejít situaci, aby byl do úřadu dosazen nějaký z představitelů státu loajálního duchovenstva, a inicioval proto vznik sboru konzultorů. Ten bezprostředně po Gábrišově smrti zvolil jako nového administrátora Jána Sokola, a to bez předběžného státního souhlasu. Pohřbů obou hodnostářů se účastnili představitelé Vatikánu, kteří se s reprezentanty státní správy dohodli na jednáních v Římě v polovině prosince 1987.

Československá delegace jednala pod vedením Vladimíra Janků, v čele delegace vatikánské byl Francesco Colasuonno. Pokud přistoupíme na určitou formu srovnání, k podobné dynamice došlo v rámci československo-vatikánských vztahů v roce 1972, kdy zemřeli hned tři biskupové. Kulisy pro vyjednávání československých a vatikánských zástupců však byly ve druhé polovině osmdesátých let zcela jiné – na rozdíl od počátků politické a společenské normalizace.

Setkání se podle vatikánských záznamů konalo především díky dobré vůli Gustáva Husáka, který si údajně přál, aby se obnovila jednání o jmenování biskupů na uprázdněné biskupské stolce.⁴³ Ve dnech jednání však už zároveň vrcholil mocenský boj uvnitř nejvyššího stranického grémia a 17. prosince 1987 se novým generálním tajemníkem ÚV KSČ stal Miloš Jakeš. Ačkoli vedoucí obou delegací na úvod pokázali na uvolnění v mezinárodních vztazích, nedávné setkání Michaila Gorbačova s Ronaldem Reaganem ve Washingtonu a pokroky v odzbrojovacích jednáních, vedoucí československé delegace Vladimír Janků nezapomněl zdůraznit, že *tzv. perestrojka, o níž se na Západě tolik hovoří, neznamená ani selhání socialistických ideálů, ani politiku ústupu, ale pouze nový kurz, který klade důraz na problémy člověka a jeho nároky nejen materiální, ale i kulturní, duchovní a náboženské. Tomuto novému kurzu se však kladou do cesty překážky ze strany jistých západních centrál a ze strany vnitřních nepřátelských skupin, které si přejí vytvořit napětí a nechťejí dohodu mezi státem a církví.*⁴⁴ Janků také velmi ostře zaútočil konkrétně na kardinála Tomáška, který podle něj žádal zintenzivněni protičeskoslovenské propagandy v zahraničí. Jednání se v podstatě odehrávala podle stávajících scénářů, které se uplatnily již v předchozích případech. Československá strana odmítala návrhy duchovních, které předkládal Vatikán, a naopak se do biskupských pozic snažila prosadit reprezentanty kněžského proudu, který byl plně loajální vůči moci. Kritéria ze strany Vatikánu představovala požadavky věrnosti církvi, schopnosti pastorače, morální čistoty a také – ve shodě s názorem vlády – podmínku dobrého vztahu ke státu.⁴⁵ Československá strana však jako i při předchozích jednání nechťela příliš ustupovat. Vládní zástupci odmítli jako kandidáty na olomoucké biskupy bývalého politického vězně Josefa Veselého, Františka Bršlicu, Milána Koubu, Josefa Hrdličku a Antonína Kupku. Současně nesouhlasili se jmenováním dočasných administrátorů arcidiecéze, které

43 HRABOVEC, Emilia, ref. 2, s. 430.

44 HRABOVEC, Emilia, ref. 2, s. 430–431.

45 NA Praha, f. MK ČSR – SPVC, kart. 129, zápis z jednání představitelů státní správy se zástupci římskokatolické církve v ČSR, Praha 27. 4. 1988.

navrhovala vatikánská strana, tedy Františka Vaňáka, Jana Kristla a Ericha Pepříka.⁴⁶ V případě Olomouce tak byl jako prozatímní správce arcidiecéze prosazen prorežimně orientovaný František Vymětal, federální předseda SKD-PiT. Vatikán ho však odmítal akceptovat jako trvalé řešení.

Do popředí se však během jednání dostala především otázka jmenování nových biskupů v pražské arcidiecézi, aby se odlehčily duchovní povinnosti kardinálu Tomáškoví. Nutnost takového kroku uznali i českoslovenští vyjednaváči. Již v prosinci 1987 bylo předběžně dohodnuto vysvětit na biskupa generálního vikáře arcidiecéze Jana Lebedu.⁴⁷ Lebeda byl známý svou literární činností, věnoval se rozvíjení odkazů českých duchovních a národních tradic.⁴⁸ Články s touto tematikou se snažil také publikovat v jinak silně ideologicky ovlivněných církevních časopisech, jako byly *Katolické noviny*. K dalším kandidátům předloženým Vatikánem však v Římě v prosinci 1987 zaujala československá delegace záporné stanovisko. Jednalo se o Bohumila Koláře, Františka Radkovského a Antonína Lišku. Vyjednávání vedle státních a stranických míst bedlivě monitorovaly také orgány Ministerstva vnitra. Státní bezpečnost dostala současně úkol zabezpečit kontrolu delegace Vatikánu při jednání v Československu a zabezpečit prověrky všech kandidátů, které navrhoval Vatikán. Ke Kolářovi, který se objevoval v seznamech vatikánských kandidátů již na počátku sedmdesátých let, vznesly bezpečnostní složky námitku s ohledem na jeho pobyt v Římě, kde v poválečné době studoval. Z pohledu Státní bezpečnosti tedy jako vatikánský odchovanec plně respektoval církevní autoritu. Pro výkon funkce pomocného biskupa tak byl z pohledu Státní bezpečnosti z výše uvedených důvodů nevhodný.⁴⁹ Liška podle zpráv StB z konce sedmdesátých let zase poměrně kriticky vystupoval vůči kněžím, kteří byli aktivní v SKD-PiT. Vedoucí této organizace podle něj pro duchovní nic nedělali, jen si hlídali své vedoucí postavení.⁵⁰ Současně však prohlašoval, že má možnosti ke své práci v legální rovině, ačkoli svou státem uznanou pastorační práci mohl zahájit až v roce 1971, přestože na kněze byl tajně vysvěcen biskupem Kajetánem Matouškem již v roce 1951. Výsledky sledování a zjišťování informací k osobě Antonína Lišky ze strany StB se bezpochyby odrazily i do biografického profilu, který byl součástí žádosti o udělení státního souhlasu. Zde je označován za člověka, který má pro svou vzdělanost a inteligenci v církvi velký kredit. Ve vztahu k prorežimnímu proudu se sice konstatovalo, že není členem *Pacem in terris*, ale neprojevuje vůči němu kritické postoje a s některými jeho členy udržuje přátelské vztahy. V jeho životopise byla současně připomínána emigrace bratra do Kanady. Navzdory tomu byl jeho postoj k socialistické společnosti označován za kladný.⁵¹

46 ABS, A 36, inv. j. 982, informace o jednání ve Vatikánu 14. 12. – 18. 12. 1987.

47 Tamtéž.

48 K osobě Jana Lebedy viz SVOBODA, B. a kol. *Knihy o Janu Lebedovi*. Praha: Vyšehrad, 2001.

49 ABS, A 36, inv. j. 981, návrh Vatikánu na obsazení biskupských stolic.

50 ABS, OS KR-805686 MV, rozhovor s Antonínem Liškou 2. 4. 1979.

51 NA Praha, f. MK ČSR – SPVC, kart. 134, kádrová charakteristika Antonína Lišky.

Zdá se, že vstřícný přístup ke státu byl důvodem, proč se nakonec Liška stal akceptovatelným kandidátem. Nekonfliktnost, a dokonce pozitivní vztah k socialistickému zřízení byly ostatně předmětem hlavní pozornosti ve vztahu k dalšímu biskupskému kandidátovi Janu Lebedovi.⁵²

K rozhodujícímu posunu však došlo až v roce 1988. Hned v úvodu roku, od 18. do 29. ledna 1988, proběhlo další kolo jednání, tentokrát v Praze, a týkalo se opět v první řadě biskupských nominací do Prahy, Olomouce a také do Trnavy. Mělo se však dále vyjednávat o možnosti nominace Radkovského nebo Lišky. Radkovský byl však v duchu rétorických figur komunistických orgánů považován za reakčního duchovního, který udržuje styky s reakčními laiky.⁵³ Na rozdíl od vyjednávání v sedmdesátých letech, jejichž výsledkem bylo jmenování čtyř biskupů, ovšem v zásadě ochotných ke spolupráci s režimem a členů SKD-PiT, tentokrát Vatikán jmenování příliš zkompromitovaných duchovních nepřipustil, což bylo státem považováno za snahu o celkovou likvidaci tohoto sdružení. Zpráva Státní bezpečnosti o probíhajících jednáních si stěžovala na skutečnost, že vatikánští reprezentanti se soustředili pouze na prověrku vlastních kandidátů, přičemž zcela ignorovali návrhy československé strany přednesené jak ve Vatikánu, tak za jejich pobytu v ČSSR.⁵⁴ Vzrůstající význam tzv. neoficiální církve v očích Vatikánu dokládalo i jejich jednání s teologem Otou Mádrem, členem poradního sboru kardinála Tomáška, jenž měl společně s Janem Lebedou vypracovávat charakteristicky na Vatikánem vytipované duchovní. Tyto materiály také často zmiňovaly neochotu vatikánských zástupců diskutovat o kněžích, kteří byli považováni za příliš ochotné ke spolupráci se státními orgány. Analýza Státní bezpečnosti z února 1988 si na základě probíhajících jednání všimla vytrvalého tlaku vatikánské diplomacie na prosazení takových kandidátů na biskupské stolce, kteří by nebyli jen povolnými nástroji státu. Kandidáti Vatikánu podle této zprávy splňovali předpokládaný záměr protivníka posílit reakční křídlo katolické hierarchie s cílem prosazovat požadavky církve na vnitropolitické platformě. Zmíněná koncepce měla vyústit ve vytvoření biskupské konference, která by se aktivně zapojila do nátlakových akcí vůči státním orgánům a významně ovlivnila postoje jak kléru, tak širokých vrstev věřících.⁵⁵

Další jednání sice byla předpokládána již v únoru, ale nakonec se uskutečnila až o dva měsíce později, ve dnech 11.–15. dubna 1988 v Římě. Po počátečním konfrontačním stylu jednání ze strany československých zástupců se nakonec dospělo k dohodě o dvou pomocných biskupech pro Prahu, kterými byli Lebeda s Liškou a na Slovensku, a o Sokolu jako administrátorovi v Trnavě. Pro ostatní rozhodnu-

52 Tamtéž, kádrová charakteristika Jana Lebedy.

53 ABS, A 36, inv. j. 966, informace z 5. odboru X. správy SNB, stanovisko k návrhu na obsazení biskupských funkcí římskokatolické církve v ČSSR, 1985.

54 ABS, A 36, inv. j. 982, informace o pobytu vatikánské delegace v ČSSR, leden 1988.

55 Tamtéž, zhodnocení operativní situace a stavu plnění úkolů proti nepřátelské činnosti na úseku reakčního kléru a nelegální církve, Praha 15. 2. 1988.

tí o personálních otázkách, především o situaci v Olomouci, si československá strana nechávala čas, aby se pak později ukázala dobrá vůle obou stran. Navržený postup schválilo i předsednictvo ÚV KSČ, neboť *jeden z podstatných důvodů je získat čas, tak aby bylo možno rozvinout připravované akce na posílení vztahů mezi státem a domácí církví a izolaci nelegálních struktur.*⁵⁶ Na tomto zasedání předsednictva ÚV KSČ byl také vysloven souhlas se jmenováním obou pomocných biskupů pro pražskou arcidiecézi.

Mezitím se však výrazně měnilo společenské klima. Pro přiblížení atmosféry jednání v první polovině roku 1988 je proto třeba připomenout dynamiku střetávání konkurenčních ideových pohledů a významů spojených s církevním prostředím, což generovalo i celou řadu konfliktů. Viditelným fenoménem sebevědomého vystoupení církve do veřejného prostoru byla ve druhé polovině osmdesátých let především petiční akce spojená primárně s katolickým laikem z Kroměřížska Augustinem Navrátilem, která pod názvem „Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů“ v jednatřiceti bodech žádala změnu státní církevní politiky. Mimo jiné požadovala odluku církve od státu. Navrátil získal mnohé zkušenosti při organizaci petičních akcí již dříve. Navzdory tomu, že na počátku se někteří lidé z poradního okruhu Františka Tomáška stavěli k petici spíše skepticky a navrhovali například redukci jednatřiceti bodů na menší počet, pražský arcibiskup tuto akci 4. ledna 1988 jednoznačně podpořil a vyzval k rychlému sběru podpisů. Akce byla podle zpráv Státní bezpečnosti naplánována na začátek roku, kdy se uskutečnilo další kolo vyjednávání mezi vládními představiteli a Vatikánem. Počty podepsaných petičních archů chtěl argumentovat již během příjezdu vatikánských diplomatů na jednání do Prahy.⁵⁷

Koexistence socialistického státu a katolické církve získala navíc na jaře 1988 silně konfrontační polohu. Nejprve proběhla 6. března 1988 velká pouť připomínající význam bl. Anežky. Té se podle odhadů Státní bezpečnosti mělo zúčastnit až 150 000 lidí. Vzhledem ke zkušenosti z Velehradu nechtěly bezpečnostní složky přípravy na toto shromáždění podcenit. Správa SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje proto požádala o mimořádné posílení o příslušníky útvarů Ministerstva vnitra ČSR.⁵⁸ Dalším z dokladů, kde lze vnímat vliv Státní bezpečnosti na činnost státních orgánů, je postup vůči připravovaným akcím v rámci eliminace církevního charakte-

56 NA Praha, f. ÚV KSČ-02/1, předsednictvo ÚV KSČ 1988, P 67/88, 67. schůze předsednictva ÚV KSČ 22. 4. 1988, informace o jednání čs. vládní delegace s delegací Vatikánu ve dnech 11.–15. dubna 1988.

57 ABS, A 36, inv. j. 982, informace k současným nátlakovým akcím římskokatolické církve vůči státu, 19. 1. 1988.

58 Na pátek 5. 3. 1988 se mělo jednat o 150 příslušníků Pohotovostního pluku VB MV ČSR, v neděli 6. 3. o 300 mužů. In: ABS, fond č. př. 2632-2653/95, balík č. 102, sekretariát I. náměstka MV ČSR. Anežská pouť v hl. m. Praze 6. 3. 1988, žádost náčelníka S SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje zasláná I. nám. MV ČSR Karlu Novákovi, Praha 23. 2. 1988.

ru poutě k bl. Anežce ze strany státních úřadů, které byly upozorněny na úmysl zneužít konání této mše Chartou 77. Kardinál Tomášek o tom byl prostřednictvím generálního vikáře Jana Lebedy informován a sdělil, že *se jedná z jeho strany o výsluhu běžné pontifikální mše, že nic neorganizuje ani nespolupracuje na organizaci takovéto akce. Výsluhou mše nesleduje jiné než náboženské cíle*. Generální vikář pak přislíbil, že podá informace o tom, pokud bude na kardinála Tomáška působeno zvenčí.⁵⁹ Vzhledem k masivnímu nasazení bezpečnostních prostředků v rámci anežské poutě k žádáním větším konfrontacím nedošlo.

Mnohem dramatičtější podobu dostala manifestace za náboženskou svobodu, jež se uskutečnila v Bratislavě 25. března. Demonstrace byla brutálním způsobem potlačena. Na základě zkušenosti s brutální represí se pak složky tzv. neoficiální církve klonily k názoru, že vhodnější formou budou spíše petice a důraz na více politický rozměr náboženských poutí než přímý střet s represivními složkami.⁶⁰

Tyto události však měly vliv i na postoje pražského arcibiskupa Františka Tomáška. Státobezpečnostní podklady ovšem artikulovaly konfrontační přístup Tomáška již po celý rok 1987. Jako důkaz jeho negativního vystupování prezentovaly jeho vystoupení během slavnostní večere s bývalým rakouským prezidentem Kirschlägerem, který s Tomáškem dlouhodobě udržoval kontakty. Ten ostře napadl státní církevní politiku a vyzval rakouského státníka, aby se zasadil o pronásledované katolíky v ČSSR.⁶¹ Asi nejvýraznějším vstupem kardinála Tomáška do veřejného prostoru byl pak dopis předsedovi federální vlády Štrougalovi z dubna 1988. V něm znovu jednoznačně podpořil petici iniciovanou Augustinem Navrátilkem. Současně odmítl způsob řešení církevní politiky, která byla režimem praktikována po čtyřicet let. Dal přitom jednoznačně najevo, že vztah státu a církve se ocitl v krizi a *dosavadní církevní politika může pokračovat jen za cenu násilí*.⁶² Kardinál Tomášek se odvolával na morální mandát a žádal změnu postoje státu k církvi a současně zdůraznil, že nechce jít cestou konfrontace, ale dialogu.⁶³ Signifikantní reakci vládních míst představovalo dlouhé čekání na odpověď, která byla podobně jako v předcházejících snahách o navázání dialogu negativní. Tomášek se stal nejen díky razantnějšímu formulování požadavků ve veřejném prostoru z pohledu bezpečnostních míst *čelní osobnost reakčních sil* a v jejich očích *přešel na konfliktní platformu vůči státním orgánům a začal otevřeně podporovat nátlakové*

59 NA Praha, f. MK ČSR, SPVC, kart. 142, opatření Sekretariátu pro věci církevní vlády ČSR k připravované pontifikální mši kardinála Tomáška k výročí bl. Anežky 6. 3. 1988.

60 ABS, A 36, inv. j. 982, informace ke stávajícím aktivitám v prostředí nelegální církve, Praha 21. 9. 1988.

61 Tamtéž, zhodnocení operativní situace a stavu plnění úkolů proti nepřátelské činnosti na úseku reakčního kléru a nelegální církve, Praha 15. 2. 1988.

62 Národní archiv, f. František Tomášek, XXI, kart. 2, dopis předsedovi federální vlády Štrougalovi 23. 4. 1988.

63 Tamtéž.

*akce nelegální církve.*⁶⁴ Proto jedním z návrhů československé strany při jednání s Vatikánem bylo jmenování některých biskupů z vatikánského seznamu kandidátů výměnou za souběžný Tomáškův odchod do důchodu. Jeho prestiž dosahovala v této době vrcholu z pohledu jak vnitrocírkevního, tak mezinárodního. Toho si byl vědom zejména papež Jan Pavel II. Colasuonno tak podle zpráv Státní bezpečnosti při jednáních na přelomu dubna a května 1988 ujistil kardinála plnou podporou hlavy katolické církve a tlumočil mu papežův požadavek, aby setrval v dosavadní funkci a činnost biskupů řídil a koordinoval.⁶⁵

Problém pro eventuální jednání o církevní politice i o požadavcích Vatikánu představoval i fakt, že ačkoli se komunistické vedení verbálně hlásilo k myšlenkám přestavby a „glasnosti“, v otázkách církevní politiky nechtělo příliš měnit. Zatímco v Sovětském svazu se rozvíjela stále intenzivnější diskuse týkající se i přehodnocování vlastní minulosti po etablování sovětské moci v roce 1917, v Československu se tyto tendence rozvíjely jen velmi pozvolna a opatrně. Neústupnost v ideologických otázkách potvrdil projev tajemníka Jana Fojtíka u příležitosti připomínání narození V. I. Lenina v dubnu 1988 v rámci slavnostního večera k výročí Leninova narození v Národním divadle. Ve vystoupení tajemníka ÚV KSČ se objevily stejné rétorické figury, jaké byly tehdy běžné u většiny stranickopolitické elity. Fojtík se sice přihlásil k idejím sovětské „přestavby“, ale současně se tvrdě vymezil vůči opozici a se značně zápornými znaménky hodnotil reformní činnost v době pražského jara, od jehož zahájení uplynulo tehdy dvacet let.⁶⁶ V souvislosti s tím, jak charakterizoval zásady socialistické demokracie, se v projevu dotkl také problematiky vztahu k náboženství: *Nebudeme ani přihlížet snahám zneužívat pro projevy takového nepřátelství náboženské organizace.* Komunistická moc tak signalizovala, že nebude příliš ochotná měnit zásady vztahu k církvím, jak se utvořily minimálně na začátku normalizace. Obava režimu z možnosti větší politizace katolických sil vedla k tomu, že se v materiálech StB často objevoval termín klerikalismus. Takto koncipovaná struktura pohledu na činnost zejména tzv. nelegálních iniciativ uvnitř církve totiž konstruovala v zásadě jejich negativní obraz a potencionální nebezpečí pro režim: *V souvislosti s přestavbou socialistické společnosti a s probíhajícím procesem demokratizace kalkulují klerikálně orientované osoby s větším prostorem pro vlastní činnost a možnostmi organizovat další nátlakové akce, včetně otevřené kritiky politiky KSČ za uplynulé období.*⁶⁷ Pojem „klerikalismus“ byl i na konci osmdesátých let v oficiálním diskursu komunistické moci vůdčím ideologickým pojmem. Jako pojem používaný v oficiálním stranickém diskursu této doby však ztrácel svůj původní význam jako označení pro politickou

64 ABS, A 36, inv. j. 982, zhodnocení operativní situace a stavu plnění úkolů proti nepřátelské činnosti na úseku reakčního kléru a nelegální církve, Praha 15. 2. 1988.

65 ABS, A 36, inv. j. 982, informace o neoficiální návštěvě vatikánské delegace v ČSSR, Praha 23. 5. 1988.

66 Projev soudruha Jana Fojtíka. *Rudé právo*, 68 (91), č. 94, 22. 4. 1988, s. 3.

67 Tamtéž.

činnost duchovenstva, jak to bylo běžné například v meziválečném období. V osmdesátých letech se používal zejména k označení takové činnosti katolického církevního spektra, která odporovala mocenským představám a byla nesena snahou získat větší prostor pro činnost církve ve veřejném prostoru. Svědčí o tom analýza situace X. správou SNB z roku 1988: *Církevně-politická situace je nadále charakterizována pokračujícími snahami prosadit klerikalismus v podmínkách ČSSR. Jsou zaznamenávány výrazné snahy o aktivizaci klerikalistických sil, jejich pokusy ovlivnit masu věřících a především působit na mládež.*⁶⁸ Z hlediska aktuálního politického diskursu byl pak klerikalismus na konci osmdesátých let zmiňován v rámci dehonestace petiční aktivity ve prospěch uvolnění náboženské situace. Byl spojován na základě oficiální paměti vládnoucího režimu s negativními historickými zkušenostmi. Jeho česká varianta byla prezentována v záporných kontextech jeho působení především v době habsburské monarchie a prvorepublikového státu, slovenská s důrazem na existenci Slovenského štátu, tedy v podobě klerofašismu. Tento pojem současně sloužil jako konstrukt protistátního nepřítele v církevních řadách. Klerikalismus byl totiž přiřazován jako jmenovatel těm *církevním činitelům ať už tajně, či veřejně římskokatolické struktury, kteří se v duchu rétoriky stranických tiskových periodik pokoušeli zneužít bible a svědomí lidí k politickým kouskům.* Klerikalismus se tak stal i dělicí hranicí mezi kněžstvem, neboť prorežimní duchovní zhmotňovali představy o *věrné službě věřícím, zatímco jejich kritikům šlo o to, aby si věřící udělali závěr, že loajální a angažovaný kněz, jenž nechce hrát politickou opoziční roli, kterou mu předepisují klerikalistické skupinky podle příkazů ze zahraničí, není hoden jejich důvěry.*⁶⁹

Ačkoli se proti Navrátilově petici rozvinulo silné diskreditační tažení, za fasádou veřejných odsuzujících kampaní bylo znát, že ve stranických řadách vyvolala velký neklid. Přestože v oficiálním diskursu byla fixována představa o nepřijatelnosti těchto požadavků a vydávaly se za činnost politického klerikalismu, v zákulisí se začalo jednat o přezkoumání některých požadavků. Tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík uložil ředitelům sekretariátů vlád pro věci církevní vytvořit komisi, která by zhodnotila nejen požadavky obsažené v jednatřiceti bodech, ale i požadavky SKD-PiT, sboru ordinářů ČSR a SSR a kardinála Tomáška v celém komplexu. Cílem komise mělo být soustředit všechny požadavky a s ohledem na stávající právní normy a politickou účelnost stanovit etapy jejich realizace. První fáze se měla koncentrovat na řešení nejpálčivějších problémů. Mezi ně patřilo zabezpečení chodu ústavů sociální péče a charitních domů, kde pracovaly řeholnice, zjednodušení administrace při udělování státních souhlasů pro výkon duchovenské činnosti, upravení a zjednodušení směrnic pro přijímání přihlášek dětí na náboženství s cílem vyloučit případnou diskriminaci rodičů a dětí ze strany školy, případně zvážení převedení výuky dětí ze škol na fary pod kontrolu církevních tajemníků, a vytvoření vhodných podmínek pro zabezpečování

68 ABS, A 36, inv. j. 982, informace o poutích, 1988.

69 DENGLER, Robert. Právě cíle politického klerikalismu. *Tribuna*, 20, č. 9, 2. 3. 1988, s. 8.

nemocných knězem. Současně však byla odmítnuta duchovní činnost ve věznicích, bylo pouze doporučeno vybavit knihovny věznic několika výtisky bible.⁷⁰ Bylo tak zřejmé, že v některých momentech se státní místa dostávala pod tlak a zvažovala možnou deeskalaci situace na poli náboženských práv.

Situaci ve vyjednávání s Vatikánem však bezpečnostní složky zároveň stále kódovaly jako příležitost k tomu, aby na základě typologie jednotlivých kandidátů na biskupské pozice našly takové jedince, kteří by svým charakterem odpovídali vatikánskému požadavku a současně byli podle možností zástupci agenturní sítě.⁷¹ Československá delegace měla při závěrečném vyjednávání s vatikánskými zástupci jasný úkol. S perspektivou faktu, že Vatikán se bude opírat o nejnovější události dané úspěchem podpisové akce Augustina Navrátila a mezinárodním odsouzením bratislavského zásahu, měla vystupovat klidně, sebevědomě, ofenzívně, ale konstruktivně a zároveň principiálně. Podle zprávy předsednictvu ÚV KSČ měli členové delegace potvrdit dobrou vůli a usilovat o reálný pokrok, zároveň však ukázat nepřijatelnost vydírání a *demaskovat destruktivní postoj Vatikánu*.⁷² Dohoda o jmenování dvou pražských pomocných biskupů a Jána Sokola trnavským apoštolským administrátorem byla nakonec vyhlášena 27. dubna 1988, přičemž v režimní logice byla interpretována tak, že se podařilo eliminovat negativní prvky a Vatikán se od negativně nalaďených církevních kruhů distancoval.⁷³ O tom, že rozhodnutí o nově jmenovaných se rodilo ne úplně snadno a doprovázely ho kompromisy, byť nesrovnatelné s těmi, které učinil Vatikán při biskupských jmenováních v sedmdesátých letech, svědčí záznam o názoru Josefa Zvěřiny na oba kandidáty. V arcibiskupském paláci vyjádřil vůči nim 7. června 1988 zdrženlivost a hodnotil je jako osoby nevhodné pro boj proti státu za oprávněné zájmy věřících.⁷⁴

Vlády ČSR a SSR pak udělily souhlas ke svěcení 18. května 1988. Režimní praxe ve vztahu k veřejným náboženským projevům se však neměnila. Státní bezpečnost v koordinaci se státními orgány zajišťovala bezpečnostní dohled a vlivovými prostředky měla působit na kardinála Tomáška a Jána Sokola, aby požádali bezpečnostní orgány o pomoc při zajišťování klidu a veřejného pořádku.⁷⁵ Zpráva StB o samotném průběhu svěcení si povšimla symbolických významů, které přesahovaly jen pouhou liturgickou praxi biskupského svěcení. V katedrále 11. června 1988 totiž vystoupil tajně vysvěcený biskup Karel Otčenášek, jenž však svůj biskupský úřad

70 ABS, A 36, inv. j. 982, informace k petici „Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v Československu“, Praha 7. 4. 1988.

71 ABS, A 36, inv. j. 982, zhodnocení operativní situace a stavu plnění úkolů proti nepřátelské činnosti na úseku reakčního kléru a nelegální církve, Praha 15. 2. 1988.

72 NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1, P67/88, 67. schůze předsednictva 22. 4. 1988, informace o jednání čs. vládní delegace s delegací Vatikánu 11.–15. 4. 1988.

73 CUHRA, Jaroslav, ref. 1, s. 205.

74 ABS, A 36, inv. j. 982, informace ke svěcení biskupů, Praha 9. 6. 1988.

75 Tamtéž, návrh opatření při biskupských svěcení, Praha 23. 5. 1988.

nesměl veřejně vykonávat a působil jako duchovní na faře v Trmicích v Severočeském kraji, s proslovem, kde vyzdvihl roli Františka Tomáška a označil ho za mluvčího všech věřících v Československu.⁷⁶

Velmi překvapivým fenoménem nejen na Velehradě, ale i na dalších církevních akcích byla vysoká účast mládeže. O zvyšujícím se počtu mladých Čechoslováků, kteří se hlásí ke katolickým ideálům, hovořil například kardinál Tomášek během homilie při vánočních bohoslužbách v pražské katedrále 25. prosince 1985.⁷⁷ Na rovině duchovní pak dokládaly zvýšený zájem mládeže o náboženské skutečnosti také zvyšující se počty zájemců o studium na teologických fakultách.⁷⁸ Velká část mladých lidí v českých zemích však účast na náboženských shromážděních vnímala spíše jako specifický generační protest vůči režimu a výraz své nonkonformity a nesouhlasu se stávajícími politickými a společenskými poměry než jako snahu přihlásit se k církvi jako instituci a akceptovat plně její věroučnou identitu.

Pro Vatikán měly podstatný význam také mezinárodněpolitické změny, které nově vytyčovaly terén pro další vyjednávání se socialistickým blokem. V tomto směru byl podstatný zejména závěrečný dokument vídeňské následné schůzky přijatý v lednu 1989. V jeho znění byly mimo jiné obsaženy také pasáže, které požadovaly dodržování náboženské svobody. Jeho přijetí bylo považováno za oživení tzv. helsinského procesu uvolnění napětí na starém kontinentu. Dopady uzavřených dohod, jejichž signatářem bylo i Československo, hodnotila jako aktivizační prvek zpráva o situaci v církevních kruzích: *Probíhající proces přestavby a demokratizace, podpis závěrečného dokumentu vídeňské následné schůzky a i podstatné uvolňování prostoru v ostatních socialistických státech vede církev jako celek, ale zejména její nelegální část ke stupňování nátlaku na státní orgány s cílem dosáhnout splnění tzv. 31 požadavků, docílit odľuku [sic] církve od státu a získat rozhodující postavení ve společnosti.*⁷⁹ Závěry vídeňské schůzky se pochopitelně promítly i do interakce mezi československými oficiálními místy a Vatikánem. Vatikánská diplomatická reprezentace při rozhovorech poukazovala i na mezinárodní dohody uzavřené ve Vídni. V rozhovoru pro exilový časopis *Nový život* dal jeden z vůdčích vatikánských představitelů Francesco Colasuonno najevo, že bude vycházet z pojmu právního státu a nový zákon

76 Tamtéž, informace o svěcení biskupů 11. 6. 1988 v pražské katedrále.

77 ABS, A 36, inv. j. 975, vystoupení kardinála Tomáška při vánoční mši 1985.

78 Z materiálu projednávaného předsednictvem ÚV KSČ v červnu 1985 vyplývá, že na teologické fakultě v Litoměřicích stoupl počet studentů ze 120 (školní rok 1980/1981) na 162 (školní rok 1983/1984) a na teologické fakultě v Bratislavě ze 147 (školní rok 1980/1981) na 185 (školní rok 1983/1984). Viz NA Praha, f. ÚV KSČ-02/1, Praha – předsednictvo 1981–86, 133. schůze předsednictva ÚV KSČ 5. 6. 1985, zpráva o plnění dlouhodobého postupu v oblasti církevní politiky, současné situace a další úkoly v této oblasti.

79 ABS, fond Správa kontrarozvědky – II. správa SNB/FMV (dále A 34), inv. j. 444, rozbor výsledků činnosti orgánů SNB v boji proti nepřátelské činnosti reakční církevní hierarchie, včetně nelegálních struktur římskokatolické církve usilujících narušovat státní církevní politiku – za I. pololetí 1989.

o náboženských kultech bude brát v úvahu závěry Vídeňské konference o evropské bezpečnosti.⁸⁰

Hned na počátku roku 1989 se jednání mezi vatikánskými a československými představiteli znovu zintenzivnila. Vladimír Janků se sešel v Římě ve dnech 16.–20. ledna 1989 s Colasuonnem a Bukovským. Hlavní důležitost však mělo jednání se státním sekretářem Casarolim. Návštěva byla prezentována jako neoficiální, ale o rozhovorech se Vladimír Janků vyjádřil v interview pro *Rudé právo*.⁸¹ Podle státních úřadů měla jednání sloužit k tomu, aby se vyjasnily otázky spojené s činností vatikánského rozhlasu. Komunistická místa vyjadřovala nespokojenost s negativními dopady jeho vysílání na věřící i občany v Československu. Jako cesta k řešení bylo v lednu 1989 ze strany Vatikánu naproti tomu navrženo rychlé personální obsazení uprázdněných biskupství a povolení činnosti mužských řádů.⁸² Tím se měl podat důkaz dobrých vztahů mezi oběma státy. Takový přístup však Janků kategoricky odmítl a československá strana naopak dále negativně poukazovala na činnost nelegálních struktur.⁸³ Další kolo vyjednávání se proběhlo v dubnu 1989. Jak uvádí slovenská historička Emilia Hrabovec, poprvé v dějinách bilaterálních rozhovorů byla tato jednání spojena i s návštěvami vatikánské delegace ve vícerych českých i slovenských diecézích, stejně jako s návštěvou obou bohosloveckých fakult.⁸⁴ Během jednání probíhala diskuse o personálním obsazení dalších diecézí. Ta byla dokončena v létě 1989. Definitivní podobu nabrala při setkání diplomatů Svatého stolce s československou reprezentací na konci června a v polovině července. K rozhovorům byla mimo jiné využita oslava devadesátin kardinála Tomáška 30. června 1989, kam dorazily desítky vysokých církevních hodnostářů z celé Evropy. Mezi nimi se opět nacházel také Francesco Colasuonno, tentokrát v doprovodu českého kněze Josefa Laštovici, působícího v Římě. Státní bezpečnost si všimla skutečnosti, že Colasuonno přečetl blahopřejný dopis papeže, ve kterém byl kardinál Tomášek označen za trpitele, jenž prožil těžké chvíle v internaci.⁸⁵ Samotný průběh Tomáškovy oslavy ukazoval na to, že navzdory proklamacím o zavádění přestavby se rigidně dozorující ráz opatření ze strany státních míst příliš neměnil. Na 26. června se totiž ze strany církevních organizátorů plánovala tisková konference, aby novináři nežádali o rozhovory s jubilujícím kardinálem samostatně. Na základě informací o hrozícím politickém zneužití této konference představiteli nelegálních církevních struktur nebyla tato iniciativa pořadatelům doporučena. Ačkoliv již byla svolána, musela být z „technických důvodů“

80 Mons. Colasuonno v ČSSR. *Nový život*, XLI, č. 6, červen 1989, s. 98.

81 Informační a sondážní setkání ve Vatikánu. *Rudé právo*, 69 (92), č. 20, 24. 1. 1989.

82 ABS, A 34/1, inv. j. 445, informace o jednání Vladimíra Janků ve Vatikánu ve dnech 16.–20. 1. 1989.

83 CUHRA, Jaroslav, ref. 1, s. 211.

84 HRABOVEC, Emilia, ref. 2, s. 450.

85 ABS, A 34-1, inv. j. 1411, denní situační zpráva č. 132/89 ze dne 4. 7. 1989.

odvolána.⁸⁶ V rámci příjezdu oficiálních zástupců Vatikánu na Tomáškovy devadesátiny pokračovaly také další schůzky mezi československými zástupci a vatikánskými diplomaty, které se týkaly především obsazení dalších biskupství. Shodu našli vyjednávači na obsazení postu apoštolského administrátora v Olomouci, kterým se stal František Vaňák, na jmenování sídelního litoměřického biskupa Josefa Koukla a na ustavení Jána Sokola do pozice trnavského arcibiskupa. Neústupnost státních úřadů ve vztahu k církvi opět dokládá způsob, jakým ovlivňovaly intronizaci obou biskupů pro diecéze v českých zemích. V přípravných materiálech se totiž zdůrazňovalo, že organizaci svěcení má pevně v rukou oficiální římskokatolická církev, která nehodlá poskytnout prostor pro uplatnění členů nelegálních církevních struktur či osob z řad disentu.⁸⁷ To bylo ze strany státu i StB stále kontrolováno. Československá delegace vyslovila předběžný souhlas i se jmenováním Františka Tondry biskupem ve Špiši.⁸⁸ Svěcení nových biskupů v Čechách proběhlo v srpnu 1989, Tondrovo 9. září 1989 a o den později byl Sokol inaugurován na trnavského arcibiskupa. Vedoucí činitelé režimu však ani v momentu přeměn v okolních socialistických zemích nechtěli ustoupit ze základů, na nichž se formovala posrpnová mocenská garnitura, jako byla petrifikace normalizačních poměrů v podobě textu Poučení z krizového vývoje.

Jednání československých a vatikánských delegací se týkala i doladění otázek spojených s kanonizací Anežky České v Římě, která byla oznámena na 12. listopadu 1989. K nejpodstatnějším změnám patřil charakter poutě na svatořečení, kdy režim nekladal větší překážky v cestování na Západ. Vedení KSČ vzalo na vědomí i většinu z naplánovaných aktivit, které se měly uskutečnit v rámci doprovodného programu poutě (např. vzdělávací akce a tištění publikací o české světici). Ve velké části české společnosti po svatořečení, které se uskutečnilo v Římě, zarezonovala síla symbolu členky přemyslovského rodu, jejíž kanonizace měla předjímat příchod lepších časů a sloučila se tak se symbolem touhy po svobodě, která se začala naplňovat po 17. listopadu. Takřka symbiotickým protnutím této církevní události s dynamickými společenskými událostmi je bezpochyby již legendární bohoslužba na počest svatořečení Anežky České, kterou celebroid kardinál Tomášek v sobotu 25. listopadu 1989 dopoledne ve svatovítské katedrále. Pád režimu pak umožnil také definitivní vyřešení personálního obsazení zbývajících diecézí v českých zemích i na Slovensku.

86 NA Praha, f. MK ČSR – SPVC, kart. 134, informace o chystaných oslavách 90. narozenin arcibiskupa pražského kard. Františka Tomáška.

87 NA Praha, f. MK ČSR – SPVC, kart. 134, Politicko-organizační zabezpečení svěcení a intronizace nových biskupů, apoštolského administrátora římskokatolické církve pro olomouckou arcidiecézi Františka Vaňáka a diecézního biskupa římskokatolické církve pro litoměřickou diecézi Josefa Koukla.

88 ABS, A 34, inv. j. 446, Římskokatolická církev – poznatky 1989, informace o pobytu vatikánské delegace v ČSSR, léto 1989.

Pro církevní politiku a pohyb uvnitř náboženských struktur v Československu měl stále – i během druhé poloviny osmdesátých let – klíčový význam postoj Vatikánu. Za obrat v dalším vývoji církevních aktivit v Československu lze bezpochyby považovat vzpomínku na 1100. výročí smrti sv. Metoděje v roce 1985. Ty nabídky celou řadu církevních festivit, které dokázaly úspěšně konkurovat státnímu pojetí oslav. Postavení církve jako významné rezistenční ideové skupiny se dařilo posilovat různorodými aktivitami, které přesahovaly rámec posilování vlastní duchovní identity a činnost za prosazení svých zájmů vůči státu a nabízely možnost kooperace s dalšími složkami občanské společnosti. Tyto skutečnosti byly navíc zářímovány proměnou globální politické situace, zmírňováním tradičního konfliktu studené války na ose Východ–Západ a pokusem o reformu sovětské ekonomiky i politického systému, což našlo částečnou odezvu i v Československu. V těchto podmínkách se začala aktivizovat jak občanská, tak i církevní opoziční činnost. Represivní přístupy ze strany Státní bezpečnosti vůči těmto aktivitám ovšem dokládají konstantnost přístupů k církevní problematice navzdory ideovým posunům v rámci východního bloku. Jejich cílem bylo dosažení zejména izolace tzv. neoficiálního církevního prostředí, odkud vnímala StB největší riziko protirežimních vystoupení. Československé politické kruhy však současně vnímaly izolaci, do níž se začínaly dostávat i v rámci celého východního bloku, a proto musely dělat i jisté kompromisní kroky. Jedním z nich bylo jmenování některých nových biskupů až v závěru osmdesátých let. Při vyjednávání o výsledné podobě personálního obsazení diecézí braly nejvyšší stranické orgány i příslušná státní místa v potaz doporučení Státní bezpečnosti a vycházely také z osobních profilů, které státobezpečnostní orgány vypracovávaly. Československo-vatikánská jednání tak sice byla ovlivněna výslednicí pohybu na vnitřní i mezinárodní scéně, ale státobezpečnostní hlediska a postupy na poli církevní politiky zůstávaly fakticky neměnné.